

Destutt de Tracy

Johdanto^I Ideologian perusosien II osaan

Sanotaan, että kielioppi on merkkien tiedettä. Kannatan ajatusta. Mutta mieluummin soisin sanottavan, ja toivoisin aina sanotun, että se on jatkoa ideain tieteelle. Jos olisi onnistuttu päätyämään tällaiseen toteen ajattelutapaan, ei olisi luuloteltu, että merkkien teoriaan voi ryhtyä, ennen kuin on luotu, täydellistetty ja vakiinnutettu ideain teoria, ennen kuin on syvennetty tietoa siitä, kuinka muodostuvat ideat ja älylliset toimitukset, jotka niitä kehittelevät, tai joissa ideat paremmin kehkeytyvät.

Ihmislajin aikakirjat esittävät meille koko pituudessaan vain kaksi valon valtavaihetta, jotka tunnemme kyllin tarkasti voidaksemme niitä hyvin arvioida: toinen on kreikkalaisten ja roomalaisten säkenöinnin kausi ja toinen tämä viimeisten kolmen tai neljän vuosisadan jakso Euroopan eri kansakuntien tutkimuksia. Mikä näitä kausia edeltää ja mikä niitä toisistaan erottaa, se katoaa ajan yöhön tai tietämättömyyden pimeään.

Ensimmäisen kauniin eepokin aikana antiikin ihmiset aloittivat taiteiden ja kirjallisuuden mestariteoksilla ja nautinnoilla. He edistyivät jonkin verran fysikaalisissa ja matemaattisissa tieteissä, sen jälkeen moraalifilosofia: lopulta koitti heille sofistien, grammatikkojen ja kriitikkojen aika. Nykyihmisillä tapahtumakulku on ollut, ja täytyntäkin olla, osapuilleen samanlainen: sen kohdalla huomataan vastaava etsiytyminen järkipäraseen kielioppiin ja metafyyssiseen analyysiin.

Melko yleisesti uskotaan, että hengen väsyminen ja kuluminen tuottaa harkitsemisen ja keskustelemisen vimman, ja dekadenssin merkinä pidetäänkin tämän tinkimättömän tarkan ja totisen hengen ilmaantumista, koska se kohdistuu niin olioihin kuin sanoihinkin, haluaa eritellä kaiken, tietää ja tuntee kaiken, arvioida kaiken ja koettaa pitää tiliä kaikista vaikutelmista aina vähäisimpiinkin yksityiskohtiin saakka. On kuitenkin vaivatonta nähdä, että tämä kaikki on yhä edistytävää älyämme, edistystä, joka välttämättä seuraa aiemmasta voimatta sitä edeltää. Sillä vasta menestyttyään kaikilla aloilla voi ihminen kääntyä itsensä puoleen ja tekojaan tutkimalla etsiä niiden täydellisyyden yleisiä syitä sekä keinoja edetä yhä kauemmas entistäkin oikeellisemmin ja varmemmin: kaikista ihmisen urakoista ei tämä taatusti ole niukimmin päänsä vaativa eikä vähäisimpiin tuloksiin vievä.

Yhtä kaikki niin hyödyllistä kuin säntillinen tutkiminen onkin, olisi varsin vaikeaa vakuuttua siitä, että antiikin ihmiset pääsivät siinä järin hedelmällisiin tuloksiin, vaikka poliittiset tapahtumat, jotka langettivat heidän osakseen tulla barbaarikansain orjiksi, eivät olisikaan keskeyttäneet valistuksen marssia. He olivat näet eksyneet tieteen tieltä jo ensi askelissaan. Kun ei ollut riittävästi aiempia havainnoimisia, apuvälineistöä, kiistakumppaneita tai vaivattomia viestimiskeinoja yhteyden pitämiseksi muuhun maailmaan, eloiset ja henkevät kreikkalaiset antautuivat luonnolliselle kärsimättömyydelleen ja lyhyesti puhuen tutkivat ennemminkin muuttaakseen kuin tunteakseen luontoa. En millään muotoa väitä, että heidän

keskuudessaan ei olisi ollut suuria havainnoitsijoita; jos sellaisen paradoksin esittäisin, Hippokrateen ja Aristoteleen hahmot kumoaisivat minut koska tahansa. Mutta näiden suurmiesten ponnisteluista huolimatta voidaan totuudenmukaisesti sanoa, että kreikkalaisille jäi vieraaksi kokemusten taide, etteivät he sen tähden ikinä päässeet riittävään havainnointiin pystyttäkseen laajempia ja uskaliaampia teorioita maailmankaikkeuden järjestyksestä ja sen laeista, saati universumin kokoonpanosta, muodostumisesta ja alkuperästä. Sama äkkinäisyyden henki ulottui heillä fysikaalisista tieteistä myös moraalitieteisiin ja järkipäiseen filosofiaan. He rakensivat tuhansia järjestelmiä älynsä luonnollisille perustuksille tutkimatta ensin älyn toimintoja; ja kaikki he puolisivat niin vankasti yhtä tai toista näistä sattumanvaraisista katsantokannoista, ettei heidän kielitietäjiensä tai dialektikkojensa päähän pälkähtänyt ryhtyä syvällisempiin tutkimuksiin omista älyllisistä kyvyistään. He juutuivat yksityiskohtiin, olosuhteisiin, muotoihin pystymättä milloinkaan nousemaan tosiin periaatteisiin.²

Tälle huonolle tielle lähteneet kreikkalaiset eivät muuta osanneet kuin alati pyöriä samassa kehässä vailla mitään todellista edistystä. Myöhemminäkään, ei ehkä kukoistavina mutta tutkimuksen vapauden sallivina aikoina kreikkalaiset eivät lisääntyneestä hienovaraisuudestaan ja kiistelevyydestään huolimatta todella valistuneet: tosiasioiden tutkimisen sijaan he keskustelivat vain hypoteeseistaan. Todennäköisesti juuri tästä syystä yhteiskuntataito ei heillä saavuttanut täydellisyyttä, joka olisi lahjoittanut heidän valtamailleen ylivertaisen sivistystason ja kiinteän organisaation, joka takaa todellisesti järjestäytyneitten kansakuntien olemassaolon ja asettaa ne kaikkien barbaarikansojen yläpuolelle.

Malttamattomuuden ja hätköinnin vaikutukset kreikkalaisilla vertautuvat siihen, mitä uskonnollisten näkemysten hirmuvalta on aiheuttanut meillä. Kiitos tiettyjen verrattomien miesten viitoittaman hyvän hengensuunnan, joka kannatteli kaikkien alojen tutkimuksia, valkeni vähitellen, että löytääkseen puheen ja päättelyn lait, tulee tuntee oma älymme, ja ennen kuin voi puhua kieliopista ja logiikasta, täytyy tutkia älyllisiä kykyjämme. Mutta kaikkien lahkojen teologiiden erioikeutena oli määrätä, miten muiden piti asiasta ajatella; eikä kukaan osannut tai uskaltanut tungetella heidän vallasspiireihinsä.³

Port-Royalinkin mitä ihailtavimmat harvinaislaatuiset lahjakkuudet, joiden muisto säilyy aina rakkaana järjen ja totuuden ystäville, lausuiivat oman järkipäisen *Kielioppinsa* alkajaisiksi lähes 150 vuotta sitten, että ”tieto siitä, mitä tajunnassamme tapahtuu, on välttämätöntä, jotta ymmärtäisimme

kieliopin perustukset”. Mutta he rajoittuvat vain kertomaan meille, että ”kaikki filosofit opettavat, että tietoisuuden toimenpiteitä on kolme: käsittäminen, arvosteleminen ja päättelyminen”, eivätkä nähneet lainkaan vaivaa tarkastellakseen tai kehitelläkseen tätä opinkappaletta.

Vaikka he monissa kohdin *Logiikkaansa* paneutuivatkin ideoittemme muodostumisen ja eräiden älyllisten kykyjemme yksityiskohtiin, he eivät kuitenkaan käsitelleet näitä aiheita kuin vain niin sanoaksemme oireitten tasolla, erillisin palasin ja alati sovinnaisesta opista lähtien. Niin ikään voidaan nähdä, kuinka lähes kaikki heidän sanomansa on epämääräistä, epätotta tai epätäydellistä, mikä on omiaan langettamaan varjon heidän koko työnsä ylle. Se palautuu valikoimaksi enemmän tai vähemmän hyviä havaintoja ilman keskinäistä yhteyttä, jolloin sitä ei voi pitää hyvänä logiikkana eli täydellisenä teoriana totuuden ja varmuuden luonteista.

Dumarsais'n teosten lukeminen herättää yhä samanlaisia mietteitä. En tiedä, kokevatko muut samoin, mutta itse pidän tekijää parhaana grammaatikkona; en ainakaan tunne toista, joka ilmaisee yhtä näppärästi todelliset ajatustoimitukset. d'Alembert sanookin Dumarsais'n työstä seuraavaa⁴: ”Tämä tarkastelu sisältää metafysiikkaa kaiken sen, mitä on lupa tietää, minkä vuoksi teos onkin sangen lyhyt.” Sitten hän lisää: ”ehkä sitä voisi lyhentää vielä enemmänkin”, mikä antaa aiheen uskoa, että d'Alembert ei tajunnut, kuinka valitettavaa oli, ettei Dumarsais alkanut käsitellä aihettaan *ex professo*. Jos hän olisi näin tehnyt, jos hän olisi uskaltanut yhdistää ja sovitella keskenään kaikki ideologiset havaintonsa, kielioppisuus ja logiikkaisuus olisivat seuranneet itsestään, ja todennäköisesti tämä juhlistu mies ei olisi päättänyt pitkää uraansa saamatta valmiiksi kallisarvoista työtä, josta hän antoi meille vain suunnitelman ja fragmentteja⁵.

Viimein ryhtyi Condillac vastuksistaan huolimatta valaisemaan älymme kykyjä. Eikä edes itsensä Condillacin, joka voidaan katsoa ideologian perustajaksi, onnistunut saattaa päätökseen tätä tärkeää työtä. Hänen ideansa levittäytyivät useisiin kirjoitelmiin ja kärsivät tästä hajaannuksesta. Yhdennettyinä ne esiintyisivät paremmin edukseen. Mutta olosuhteiden kiusaamana ja esteiden tympäisemänä Condillac ei saanut vakioitua ideologiaansa vaihteluttomaksi, ennen kuin meni laatimaan kielioppinsa ja logiikkansa. Jos ne huolimatta etevistä ansioistaan jättävät, kuten itse asian näen, paljon toimomisen varaaa, syytä tähän on turha hakea mistään muualta kuin jo sanotusta pohjatyön puutteellisuudesta.

Jotta järkipäisessä filosofiassa voisi ottaa suuria edistysaskelia, ja jotta voisi täydellistää tietämyksen ihmisestä, täytyy siis antiikin ajattelijoista riippumattomasti yhdistää toisiinsa

enenevä tiede ja enenevä varovaisuus. Moderniin tapaan havainnoiden tulisi voida tarkastella kaikkea ja saada ilmaista kaikki. Tähän ei vielä olla päästy. Hetki, jolloin ihmiset lopulta yhdistävät hankittujen tietojen suuren perustan, erinomaisen metodin ja kaikkinaisen vapauden, on heidän historiansaan absoluuttisesti uuden aikakauden alku. Tämä aikakausi on totisesti *ranskalainen aikakausi*. Sen tulisi saada meidät näkemään ennalta järjen kehityksen, ja onnen kasvun, joita on tähän asti yritetty arvioida menneiden vuosisatojen esimerkkien mukaan. Turhaan, sillä mikään tai kukaan ei vertaudu uranaukaisijaan.

Jotta emme kuitenkaan eksyisi aiheestamme, pankamme merkille, kuinka kaikkien, jopa filosofisimpienkin kielioppineiden erheenä on ollut tahto järkeillä merkkien kokoonpanoa, ennen kuin on selvennetty niiden edustamien ideoiden kokoonpano ja selkeästi paljastettu tuo älyllisten kykyjen peli, jossa kilpaillaan ensin ideoiden muodostamisesta ja sitten niiden ilmaisemisesta. Näin on aina menetelty, mutta enää ei moiseen menettelyyn tule mielestäni langeta. Ihmishenki on nyt saapunut pisteeseen, jossa se pystyy järkeilemään kaikkea omaan alaansa kuuluvaa. Se tahtoo luovia perimmäisimpiin periaatteisiin, jotka se suinkin saattaa tajuta. Siksi uskon olevani aloittaa tämän teoksen käsittelemällä ideologiaa. Tiedän, että se on uskalias hanke. En välitä tietää, onnistuuko se. Mutta niin epätäydellinen kuin tämä *Kielioppi* voikaan olla, olen varma, että sillä on yksi arvokas etu: alusta aloittamisen etu. Sen jälkeen kyetään annetun esimerkin mukaan etenevämmään tärkeisiin johtopäätöksiin. Vältetään tieteen kiertäminen lakkaamatta samassa kehässä, kuten on aina ennen käynyt, ja saadaan se todellisesti ja varmasti edistymään.

Kun kerran merkkien tiede ei voi olla muuta kuin ideoiden tieteen jatkoa, ja kun oman *Kielioppini* pääansio on jatkaa *Ideologiaa*, en voi vähätellä näiden työni kahden osan likeistä sidosta. Minun on siksi aloitettava muotoilemalla uudelleen lause, joka karkasi minulta teokseni *Éléments d'Idéologie* loppussa. Sivulla 354 lukee: ”Näiden valmistelevien tarkastelujen jatkoksi minun on helppo jäljittää puhe- ja päättelytaidon säännöt: mutta jne.”⁶

Näin pieneen määrään sanoja sain mahtumaan kaksi virhettä. Ensinnäkin ilmaisu on epätäsmällinen: teoksen jatko ei keskity puhetaitoon eikä päättelytaitoon, vaan ainoastaan siihen osaan ideain tiedettä, joka koskee ideoiden ilmaisemista ja johtamista. Taitaminen koskee kokoelmaa käytännöllisiä sääntöjä ja ohjenuoria, joiden huomioiminen ohjaa tekemään jonkin asian menestyksellisesti; tietäminen taas koostuu totuuksista, jotka seuraavat jonkin aiheen tutkimisesta. Näin millään taidolla ei voi olla varmoja periaatteita, siinä missä

tieteen totuudet tai tieteet, joista taito on peräisin, ovat löydettyjä ja todennettuja. Tietty kielioppi on siten taito; se on taito ilmaista hyvin ideansa jossakin kielessä. Tämän vuoksi mikään kielioppi ei voi olla todella hyvä, mikäli ideain ilmaisemisen yleistä tiedettä, yleistä kielioppia, ei ole hiottu täydellisyteen; ja yksinomaan tähän olemme keskittyvä.

Sama koskee *Logiikkaa*, joka jakautuu kahteen osaan. Tieteellinen puoli tarkastelee ideaimme totuuden ja varmuuden syitä. Tekninen puoli keskittyy keinoihin, joilla voi ohjata henkeään totuutta tutkiessaan. Nämä on liiaksi sekoitettu keskenään tai paremminkin on jälkimmäinen asetettu turhan usein etusijalle. Tieteellistä puolta on tarkasteltu suhteellisen epätäydellisesti, kun taas teknistä puolta on tarkasteltu ja opetettu yllin kyllin. Itse keskityn ainoastaan logiikan tieteelliseen osaan. Tästä teoksesta löytää hyödyllisiä käytännön neuvoja vain paikka paikoin. Ainoa tavoitteeni on aloittaa ideoittemme muodostumisesta ja edetä tuntemaan kunnolla, mistä koostuvat niiden ilmaisu ja oikeellisuus; onnistuessani tässä uskoisin olevani parhaiten hyödyksi.

Tein siis virheen, kun kuulutin puhe- ja päättelytaidosta; mutta yhä vääremmässä olin, kun sanoin, että minulta sujuisi vaivattomasti niiden työstäminen. Liian tarkoin tiedän, että se ei ole helppoa. Epäilyksettä tullaan merkittävään kohtaan, kun saadaan tilitetyiksi omat älylliset kyvyt ja niiden tulokset. Vakuuttuneisuus siitä, ettei asiassa näy enää mitään hämärää tai pulmallista, lujittaa luottamusta puheen ja päättelyn johtolangan löytymiseen. Voi tuskin käsittää, että jotkut ovat uskaltaneet etsiä sitä ilman sanottua esivalmistelua. Vaan niin suuri kuin tämä etu saattaakin olla, huomaa toimeen ryhtyvä nopeasti useat vaikeudet, jotka vielä täytyy voittaa. Hän näkee kirkkaasti, kuinka paljon on etäisyyttä ensimmäisistä totuuksista niiden viimeisiin seuraamuksiin; kuinka hankalaa on kulkea halki koko tuon välimatkan; kuinka helposti harhautuu tavoitteestaan; ja lannistuminen uhkaa syrjäyttää ylenmääräisen itseluottamuksen. Yhtä kaikki minne voikaan päätyä, kun aloittaa taiten tunnetusta lähtökohdasta ja seuraa hyvää reittiä?

Totta kyllä on kielioppi valtava tiede. Jos ei haluaisi antaa yhdenkään sen totuuksista joutua hukkaan, täytyisi heittäytyä tosiaankin kauhistuttaviin tutkimuksiin: mutta näin on laita kaikkien tietämistemme haarojen. Ei ole yhtään tiedonala, ei joutavintakaan, joka ei olisi totisesti ehtymätön, ja joka ei jatkuvasti tarjoaisi tutkittavaksi suurempaa määrää uusia yhdelmiä, sitä mukaa kun tietämys syvenee. Tämä ääretön hedelmällisyys juuri kiinnittää kunkin meistä tutkimustensa suosikkikohteeseen ja saa näkemään niin paljon kiinnostavia asioita aineksessa, joka piittaamattomasta tai perehtymättö-

mästä vaikuttaa kuivalta ja rajoittuneelta. Ei siis ole mitään aihetta, joka ei olisi rajaton, jolle rajoja osaa sille asettaa.

Nähdäkseni ainut keino rajata itsensä sopivasti on pitää silmissään itselleen asettamansa maali. Minä esimerkiksi olisin taatusti voinut laatia muhkeamman teoksen varsinaisesta ideologiasta. Mutta en ollut aikonut kuvata ihmishengen historiaa kaikkine hyvineen; tahdoin vain valaista ideamme muodostumista riittämiin, jotta voisin varmasti perustaa teorian niiden ilmaisemisesta. Jouduin rajoittumaan puoleen tusinaan pääkohtaan: todella erillisten älyllisten kykyjemme lukumäärään, niiden kunkin tehokkuuteen, kokoonpantujen ideamme muodostumiseen, kappaleitten olemassaolon ja ominaisuuksien tietämiseen, tapojen vaikutukseen, merkkien alkuperään ja vaikutuksiin. Mikäli jotkut näistä aiheista ovat hyödyttömiä jatkossa, olen sanonut liian paljon; jos taas olen ohittanut jotkut jatkon kannalta välttämättömät, tulemme huomaamaan tämän mitä kiusallisimmin. Toivon kuitenkin, ettei ratkaisunani koeta epämuikavaksi. Sen nimenomainen tarkoitus on erottaa käsillä oleva *Kielioppi* kaikista edeltäjistään, joista monet ehkä ovat sitä äärimmäisen paljon ylivoimaisempia muissa suhteissa.

Samoin syistä en tässä toisessakaan osassa tee yhdentekevää yritystä tyhjentää aihettani. Tahdon selvittää ideamme ilmaisun ainoastaan siltä osin, mikä seuraa niiden muodostumisen kuvauksesta, ja tunnistaakseni niiden johtamisen todelliset lait. Näin on kulkuni kokonaan harkittu ja suunnitelmamiin piirretty; ja pääsemme enemmittä ponnistuksitta siitä, mitä jo tiedämme, siihen, mitä koetamme löytää. Minun kuuluu laatia reitti.

Jotta onnistuisin, tulee minun edetä niin kuin etenin en-

simmäisessä osassa. Merkeille on tehtävä samoin kuin tehtiin ideoille. Ei meitä noin vain viedä tilaan, jossa ihminen kokee ensimmäisen aistivaikutelmansa ja asettaa ajatustensa valtaisan järjestelmän ensimmäisen peruskiven. Aikomuksena ei ole konstruoida samankaltaista rakennelmaa *a priori*. Lähdän pisteestä, jossa me kaikki pienin eroin olemme. Olemassaolomme alusta alkaen on meille karttunut hahmottomaton lukemattomien kokemusten ja havaintojen moneus: siitä olemme tarkemmin tapaa tietämättämme muodostaneet ihmeteltävän joukon ideoita. Valoa kannetaan aluksi tähän näennäiseen kaaokseen. Koetetaan löytää sekasorron kokoonpano ja tunnistaa sen pohjimmaisat perusosat. Niihin ulotuttamme voimme helposti muodostaa uudelleen sen, minkä jouduimme epätaarkasti purkamaan. Näin palaamme esteittä yksinkertaisimmasta havainnosta ja kaikesta arvostelmasta riisutusta puhtaasta aistimuksesta takaisin päin aina abstrakteimpiin ideoihin, laajimpiin arvostelmiin ja monimutkaisimpiin haluihin saakka.

Merkkienkään kohdalla ei pidä puhua ensin substantiiveista ja adjektiiveista; jakaa niitä suvun, luvun ja tapauksen mukaan; liittää niihin verbiä; säätää niiden päätteet henkilön, luvun, ajan, tavan mukaan ja huolehtia siitä, kuinka nämä yhtyneet sanat muodostavat eri keinoin väitelauseita. Näin aloitetaan lopusta tai ainakin puolimatkastasta, tilanteesta, jossa emme ole, ja johon päästään vain askel askeleelta, jotta tuntisimme sen paremmin ja jättäisimme sen vasta sitten edetäksemme pidemmälle.

Syntymähetkestämme lähtien, siitä pitäen, kun tunnemme, ilmaisemme tuntemaamme, puhumme; meillä on kielen sanan laajimmassa merkityksessä. Voimme totta tosiaan sanoa, että olemme usein kovin kaunopuheisia, ennen kuin sen tie-

dämme tai pystymme lausumaan yhtään artikuloitua sanaa. Emme koskaan hylkää tätä alkeellista kieltä, ainoa osaamaamme: me vain alinomaa jalostamme sitä; täydellistämme vähä vähältä sen eri osia seuraten sovinnaitapoja, jotka perustetaan meitä ympäröivien ihmisten keskuudessa. Näin me kaikki päädyimme, tietämättä miksi tai miten, kieleen, joka on hyvin hiottua tai ainakin perin monimutkaista. Vasta myöhemmin meitä alkaa epäilyttää, onko olemassa muuttumattomia sääntöjä, jotka hallitsevat näitä operaatioita, ja ovatko ne oman rakentumisemme välittömästi ja välttämättömästi sanelemia; aivan kuin olisimme hankkineet kaikki ideamme havaitsematta itessämme niiden muodostamisen taitoa.

Monet ihmiset jäävät iäkseen tämän kaksinaisen epäilyn alaisiksi. Me olemme jo hävittäneet sen ideoiden kohdalta; toimitaan nyt samoin merkkien kanssa. Alkakaamme tutkimalla puhetta yleensä; koettakaamme löytää siitä todet perusosat; tähän päästyämme kootkaamme puhe uudelleen näistä löytämistämme perusosista. Ainoastaan näin saamme tehtävämme suoritetuksi, aiheemme täysin eriteltyksi. Jos nimittäin halutaan, voidaan ”analyysi” tulkita eritteleväksi purkutyöksi ja ”synteesi” jälleen kokoonpanevaksi toiminnaksi. Mutta analyysi ei ole valmis, ennen kuin on onnistuneesti viety läpi molemmat toimenpiteet, joista toinen pohjustaa ja toinen todistaa. Tämän kaiken tulisi vihdoin päättää pitkät, antiikkiset kiistat synteettisen ja analyyttisen menetelmän välillä. Jos rajoitutaan synteesiin tai rakennetaan jotain perusosista, joista ei ole pidetty riittävää lukua, altistutaan suurille virheille; jos vakuututaan perusosien todellisuudesta, niiden oikeellisuudesta ja niiden sisältämien perimmäisten ideain joukosta, silloin

todella seurataan epäröimättä analyyttistä menetelmää, joka on tosiasiaa ainoa ihmishengen luonnon mukainen metodi. Soveltakaamme sitä siis puheen tutkimiseen.

Suomentanut Lisa Nyberg

Viitteet

1. Teokseen *Éléments d'Idéologie. II: Grammaire*. (1803) [Ideologian perusosat. II: Kielioppi]. 2. p. 1817. Näköisp. Vrin, Paris 1970. – Suomentajan huomautus.
2. Tässä en tee Aristoteleen hyväksi poikkeusta, vaikka hänen logiikallaan onkin ollut huikea vaikutus. Tuo logiikka on näet ollut jokseenkin jääräpäistä tekoa ja tuo vaikutus varsin vahingollista, koska se lepää väärillä perustuksilla, kuten toivoakseni voin aikanaan osoittaa.
3. Teologit ovat filosofeja, jotka antiikin filosofien tapaan ovat kovin kärkeäitä olettamaan yhtä ja toista, ja jotka vieläpä uskottelevat, että heidän asettamuksensa ovat Jumalan päätöksiä. Tähän lisäväättämään, joka sulkee oven kaikilta tutkimuksilta, eivät antiikin ajattelijat sentään sortuneet.
4. d'Alembert, Éloge de Dumarsais. Teoksessa Dumarsais, *Œuvres*. Pougin, Paris V (1797). Ensimmäisen osan esipuhe. Julkaistu myös *Encyclopédie de Paris*'n seitsemännessä niteessä.
5. Hän tunsu hyvin työn välttämättömyyden. Ks. Dumarsais, *Grammaire raisonnée* esipuhe, mainitun teoslaitoksen mainitun ensiosan s. 206.
6. Lause ei enää sisälly toiseen painokseen [1804]: se kuului [1800] yhteen-vetoon, joka korvattiin lyhennelmällä selityksineen.